

УДК 811.111

Л. І. Квітковська, канд. філол. наук, доц.,
orcid.org/0000-0003-1021-9236,

Ж. Г. Квітковська,
orcid.org/0000-0002-2320-6760

ІНВАРІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕФІКСА ПЕРЕ- ТА ВІДПОВІДНІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ МОДЕЛІ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті вивчається інваріантне значення префікса *пере-*, виділено його п'ять типових смислів із застосуванням методики семантичного аналізу «значення–смісл». Типові смисли виражаються в англійській мові різними словосполученнями внаслідок нестачі необхідних префіксів. Визначаються три ступені точності вираження відповідних смислів в англійській мові: а) збіг вираження і змісту (0–20 %); б) збіг лише змісту (80 %); в) розбіжність у вираженнях і змісті (до 5 %). Зазначені невідповідності можна пояснити відмінністю в структурах мов, що порівнюються.

Ключові слова: лексико-граматичні моделі, інваріантне значення, семантична структура мови, відношення у просторі і часі.

В статье изучается инвариантное значение приставки *пере-*, выделены её пять основных смыслов с применением методики семантического анализа «значение–смысл». Типичные смыслы выражаются в английском языке различными словосочетаниями вследствие недостатка необходимых приставок. Определены три степени точности выражения соответствующих смыслов в английском языке: а) совпадение выражения и содержания (0–20 %); б) совпадение только содержания (80 %); в) различие в выражениях и содержании (до 5 %). Отмеченные несоответствия объясняются различием в структурах сопоставляемых языков.

Ключевые слова: лексико-грамматические модели, инвариантное значение, семантическая структура языка, отношения в пространстве и времени.

*In this paper we examine the invariant meaning of the prefix *nepe-* and its five typical senses using the meaning–sense technique of semantic analysis. The typical senses are expressed in English mainly by various phrases with morphological means ranging from 0 to 20 %. The precision degree of the sense expressions in English varies from the exact coincidence of the ways of expression and the respective senses (0–20 %), through the exact sense correspondence only (80 %), to the difference both in the ways of expression and the senses expressed (up to 5 %). The above differences are accounted for by the respective structures of the languages compared.*

Key words: lexico-grammatical patterns, invariant meaning, semantic structure of the language, relations in space and time.

Системи дієслів української та англійської мов містять деякі суттєві структурні відмінності. Так, у системі українського дієслова існує протиставлення за видом, чого не спостерігаємо в англійській мові, що значно ускладнює вивчення і викладання мов студентам, рідною для яких є українська або англійська мова. Саме тому необхідно чітко визначити, які типові аспектні смисли виражаються українським префіксом *пере-* і якими лексичними засобами передаються такі смисли в англійській мові. Для цього досить встановити відповідність між певними ділянками лексико-семантичної системи вихідної і кінцевої мов, що, на наш погляд, полегшить процес перекодування думки, а також прискорить практичне оволодіння іноземною мовою.

У статті ми прагнемо визначити, по-перше, інваріантне значення українського префікса **пере-**, його основні типові смисли, по-друге, виявити лексичні засоби вираження цих типових смислів у сучасній англійській мові, ступінь їх смислової відповідності та точності.

За Виготським (1982) «значення є тим нерухомим і незмінним пунктом, який залишається стійким до усіх змін смислу у різному контексті» (с. 358). У разі такого зіставлення смислу і значення схиляємось до думки Дудка (2009), що значення – це одиниця мови, а смисл – одиниця мовлення (с. 120).

Для виявлення власного інваріантного значення префікса **пере-** будемо застосовувати методіку Гурського (1974), яка передбачає «розмежування інваріантного значення мовного знака в плані мови і його змінного смислу в плані мовлення на основі протиставлення ідентичних, а не різних понять (об'єктів, процесів), позначених певним мовним знаком» (с. 10).

У нашому випадку це означає, що необхідно протиставляти певний стан існування суб'єкта, позначений дієсловом без префікса, з таким же станом існування того ж самого суб'єкта, позначеним тим же самим кореневим дієсловом, але вже з префіксом. Різниця між ними буде визначатися самим префіксом, його власним значенням.

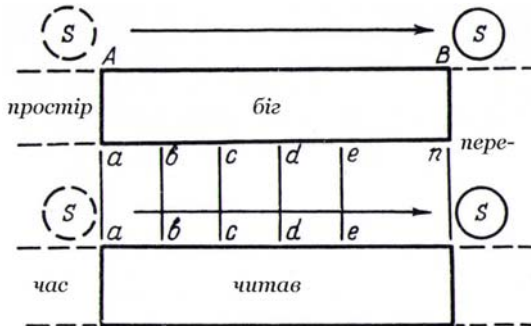

Рис. 1

Проаналізуємо, наприклад, *біг* і *перебіг*, визначимо різницю та з'ясуємо, коли можна сказати *перебіг*, а коли не можна. Розглянемо процеси, зображені на рис. 1. Оскільки всі вони відбуваються у просторі і часі, а простір і час взаємопов'язані, то певна відстань руху в просторі відповідає відрізкові часу заданого руху. Відкладемо відстань *AB* у просторі і поділимо її на відтинки *a, b, c, ...*. Рух суб'єкта на відстані від *A* до *B* у будь-якій точці *a, b, c, ...* можна назвати лише *біг*, але не *перебіг*. Останнє можливе, коли суб'єкт опиниться у відношенні по той бік об'єкта *AB*: *перебіг, перелетів* тощо. Екстраполюючи ці відношення на час, одержимо нове відношення по той бік певного відрізка часу тривалості дії, після якого її вже немає: *переклав речі* (простір), *переклав статтю* (час). Отже, префікс **пере-** має своє власне парадигматичне інваріантне

значення – відношення *по той бік*, а його конкретні типові смисли визначаються синтагматичними факторами, різні комбінації яких мають такі типи:

1. Обмеження процесу дії в просторі, наприклад, *перебіг, переїхав* тощо. У таких випадках можна говорити про відношення суб'єкта дії до протилежного боку фізичного об'єкта у просторі, тобто *по той бік*;

2. Обмеження процесу дії в часі є, як вказувалось раніше, лише екстраполяцією відношень у просторі на відношення у часі: *перебігти* → *переговорити*.

Отже, і в першому, і в другому випадку значення самого префікса інваріантне (по той бік), а смисли різні: у першому випадку – по той бік фізичного об'єкта в просторі, у другому – по той бік проміжку часу тривалості дії.

3. Повторення дії. Спостерігається протиставлення даної дії, завершеної в часі, ідентичній, але здійсненій раніше, тобто значення *завершити дію*, яка вже виконувалась раніше. Правильність цього висновку підтверджується перекладом на англійську мову за допомогою слів *again (anew)* – знову. Отже, різниця між смислами 2 і 3 полягає в наявності попереднього тотожного процесу, як це показано на рис. 2.

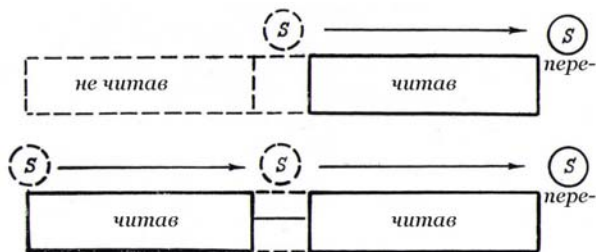

Рис. 2

4. Завершення процесу дії у зв'язку з поширенням її на всі об'єкти даної множини. У цьому випадку об'єкт дії розглядається як набір об'єктів певної множини (рис. 3).

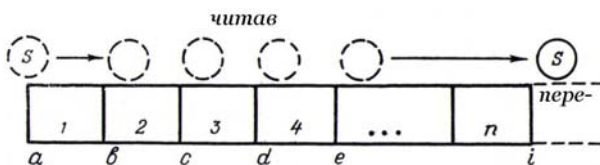

Рис. 3

Якщо найдрібніші об'єкти позначити цифрами 1, 2, 3, 4 ..., *n*, то одержимо сумарний об'єкт $1+2+3+4+ \dots +n$. Можна сказати, що суб'єкт *S*

перечитав усі книги, коли кожна окрема книга буде ним перечитана. Таке визначення смислу підтверджується перекладом на англійську мову за допомогою слова *all*, наприклад, перечитати книги – *to read all books*, перебити тарілки – *to break all plates*.

5. Надмірність дії. Відмінність цього смислу визначається тим, що суб'єкт дії продовжує існувати у тому ж стані дії, тобто *по той бік*, але не кінцевої точки проміжку часу, а *кінцевої точки норми тривалості даної дії*. Можна сказати, що суб'єкт *перекип'ятив, перегрів* тощо, коли він продовжував дію по той бік норми тривалості в часі *ab*, тобто за точкою часу *b*.

На основі вказаного можна зробити висновок, що інваріантне значення префікса **пере-** породжує необмежене число конкретних смислів, серед яких чітко виділяються п'ять описаних типів.

Визначимо тепер, якими засобами сучасної англійської мови виражаються п'ять смислових моделей українського префікса **пере-** і яке процентне відношення кожного з цих засобів. Досліджуючи це питання, ми використовували «Великий українсько-англійський словник» за редакцією Мюллера (2011), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією Білоноженка (2005) та Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language (1996). В українсько-англійському словнику виявлено шість англійських дієслівних префіксів, які відповідають українському префіксу **пере-**, а саме: **re-**, **over-**, **inter-**, **trans-**, **out-**, **mis-**. Префікс **re-** зустрічається 41 раз, **over-** – 29, **inter-** – 8, **trans-** – 7, **mis-** – 3 рази. Загальна кількість вживання лексичних засобів 190, що свідчить про перевагу лексичних засобів над морфологічними вдвічі. Це підтверджує аналітичність англійської мови порівняно з синтетичністю української.

Визначимо тепер англійські еквіваленти п'яти смислових моделей українського префікса **пере-** згідно зі словником Мюллера.

Перша смислова модель – обмеження процесу дії в просторі – передається в англійській мові такими лексичними засобами:

1) Pr+V, де Pr позначає префікси **trans-**, **inter-**, **re-**. Наприклад, *переступити* – *to transgress*, *перетинати* – *to intersect*, *перевозити* – *to remove*. Модель Pr+V становить 11 %.

2) V+R, де R позначає слова із значенням відношень, а саме **across**, **over**, **up**, **off**, **out**, **through**. Наприклад, *перебігати* – *to run across*, *перекидати* – *to throw over*. Модель V+R становить 47 %.

3) V+Phr, де Phr позначає словосполучення типу **to a new place, from one place to another, somewhere else, into two**. Наприклад, *перебиратися* – *to run to a new place*, *переколоти (прикріпити на інше місце)* – *to pin somewhere else*, *переломити* – *to break into two*. Модель V+Phr становить 42 %.

Якщо всі п'ять смислових моделей вважати за 100 %, то на долю англійських еквівалентів, які відповідають першій з них, припадає 24 %.

Друга смислова модель – обмеження процесу дії в часі – в англійській мові виражається такими засобами:

1) Pr+V (8 %), де Pr – **over-**, **trans-**. Наприклад, *перебороти* – *to overcome*, *перекласти* – *to translate*;

2) V+A (24 %). Наприклад, *пересихати* – to get dry.

3) V+R (30 %), де R – **over, out, through**. Наприклад, *пережити* – to go through.

4) V+P_{II} (24 %), наприклад: *перемерзнути* – to get chilled, *перебродити* – to be fermented.

5) V+N (14 %). Наприклад, *передихати* – to take a breath, *перекусити* – to take a bite. Лексичних засобів, які відповідають другій смислової моделі, налічують усього 9 %.

Третій смислової моделі – повторення дії – тотожні такі англійські еквіваленти:

1) Pr+V (45 %); Pr – **re-**. Наприклад, *переозброюватися* – to rearm; *переадресувати* – to readress.

2) V+D (33 %). D – **again/anew**. Наприклад, *перебалотуватися* – to ballot again; *перев'язати* – to knit again/anew;

3) V+Phr (7 %). Наприклад, *перероджувати* – to make a new men;

4) V+N (with) (10 %). Наприклад, *перекинутися словами* – to exchange words with;

5) V+NEW+N (5 %). Наприклад, *переіменувати* – to give a new name, *перембинувати* – to put a new bandage. Вказані англійські еквіваленти становлять 37 %.

Четверта смислова модель префікса **пере-** – поширення процесу дії на всі об'єкти даної множини – передається такими лексичними засобами:

1) V+A+N (64 %), де A – **all, whole**. Наприклад, *перемити усі тарілки* – to wash all plates, *перепрасувати білизну* – to iron the whole washing;

2) V+ **one after another** (17 %). Наприклад, *перекидати* – to throw one after another; *перебити* – to kill one after another;

3) V+R (14 %), де R – **through, up**. Наприклад, *переглядати* – to look through, *перемити* – to wash up.

4) V+A (5 %). Наприклад, *перепойти* – to make drunk. На долю лексичних засобів, які відповідають четвертій смислової моделі, припадає 18%.

П'ятій смислової моделі – надмірність дії – відповідають англійські еквіваленти:

1) Pr+V (63 %), де Pr – **over-, out-, super-, ex-**. Наприклад, *перегодувати* – to overfeed, *пережити* – to outlive, *перегріти* – to superheat, *перевиконати* – to exceed;

2) V+Phr (28 %), де Phr – **too much, long**. Наприклад, *перегодувати* – to feed too much, *перекип'ятити* – to boil too long;

3) V+A (9 %). Наприклад, *перестигати* – to get overripe. У цій смислової моделі лексичні засоби становлять 17 %.

Зворотна перевірка за тлумачним словником сучасної української мови показала, що до першої моделі належить 19 % дієслів з префіксом **пере-**, до другої – 12, третьої – 33, четвертої – 17, п'ятої – 19 %. Таким чином, відповідність між українськими дієсловами з префіксом **пере-** та їх англійськими еквівалентами така: 24–19, 9–12, 37–33, 13–17 та 17% проти 19 %.

За ступенем смислової відповідності між українськими дієсловами з префіксом **пере-** і виразами в англійській мові серед останніх можна виділити три групи: 1) повна відповідність, тобто збіг як в плані змісту, так і в плані виразу; 2) часткова відповідність, тобто збіг в плані змісту і незбіг у плані виразу; 3) невідповідність, тобто коли і план змісту, і план виразу не збігаються. В останніх двох випадках спостерігається втрата або зміна смислової інформації.

Усі префіксальні дієслова з **пере-** були розподілені в українсько-англійському словнику за групами залежно від ступеня відповідності смислів. При підрахунку виявилось, що серед дієслів першої смислової моделі, яка позначає обмеження процесу дії в просторі, до групи повної відповідності належить 32 % дієслів, наприклад, *перелітати* – to fly over, *перекидати* – to throw over. **Пере-** англійською мовою перекладається як **over**. До групи часткової відповідності належать 66 % дієслів, наприклад, *перетинати* – to intersect. **Пере-** і **inter-** не відповідають один одному. **Inter-** перекладається українською як **між**, **серед**. Відносну відповідність можна пояснити тим, що той самий об'єкт розглядається українцями та англійцями з різних сторін, хоч обидва підходи правомірні. Так, наприклад, українці можуть сказати, що суб'єкт S пересік об'єкт, якщо він буде знаходитися по той бік об'єкта. Англійці ж, вживаючи префікс **inter-**, мають на увазі, що суб'єкт S проходить між двома частинами одного й того ж об'єкта (Leech, 1981). До групи смислової невідповідності належать всього 2 % дієслів, наприклад, *переїхати* – to move. Move означає рухатися взагалі, без зазначення обмеження в просторі, а *переїхати* – їхати на *той бік певної відстані* у просторі між попереднім і наступним місцями. Тут спостерігається втрата інформації, тобто смисл передається неповністю.

Серед префіксальних дієслів другої смислової моделі – обмеження процесу дії в часі – до групи повної відповідності належить 27 %, наприклад, *перекласти* – to translate, де **trans-**, **over-** – **пере-**. Група часткової відповідності налічує 68 % дієслів, наприклад, *перегоріти* – to burn out: **пере-** означає *по той бік тривалості* горіння, отже, його кінець. Англійці, вживаючи фразу to burn out, мають на увазі вихід із (out) стану горіння, що також означає його кінець (Leech, 1981). Отже, плани змісту збігаються, а плани виразу – ні.

До групи дієслів смислової невідповідності належить 5%, наприклад, *перезимувати* – to winter. Англійське дієслово to winter не означає обмеження процесу дії в часі. Українське дієслово «перезимувати» означає це обмеження через відношення існування суб'єкта по той бік зими як певного проміжку часу, отже, до кінця зими.

Серед префіксальних дієслів третьої смислової моделі – повторність дії – група повної відповідності відсутня. Дієслова, які належать до групи часткової відповідності, становлять 98 %, наприклад, *перечитати* – to read again/anew. У даному випадку смисл передається точніше, ніж в українській мові, за допомогою слів again/anew, які означають *знову, заново*. В українській мові це дієслово не однозначне: незрозуміло, чи перечитати від початку до кінця одну

книжку, чи ще раз одну і ту саму, чи всі книжки. Група невідповідності у цьому випадку становить усього 2 %, наприклад, *переробляти (сукню)* – to alter. Тут спостерігається втрата інформації, адже дієслово to alter не передає значення повторності дії: українською мовою воно перекладається як *змінити щось*, очевидно, не обов'язково повторюючи весь процес від початку до кінця.

У четвертій смислової моделі, яка виражає розповсюдження процесу дії по черзі на всі об'єкти даної множини, відсутня група дієслів повної відповідності. Група часткової відповідності становить 94%, наприклад, *переглядати* – to look through. Ми зможемо сказати, наприклад, що фільми *переглянути*, коли суб'єкт S буде по черзі послідовно по той бік проміжку часу *ab, bc, cd, d... i*, і нарешті, він буде по той бік сумарного відрізка, *a-i* (рис. 3). Англіїці, використовуючи вираз to look through, мають на увазі проходження суб'єкта крізь (through) об'єкт або відповідної стадії у часі.

Група невідповідностей у вказаній моделі налічує 6 % дієслів, наприклад, *переколоти* – to chop. Дієслово to chop перекладається як *колоти*, воно не вказує, чи всі об'єкти будуть переколені, чи тільки їх частина.

П'ята смислова модель – надмірність дії – охоплює групу дієслів повної відповідності, що становлять 20 %, наприклад, *перегодувати* – to overfeed. Префікси **пере-** і **over-** відповідають один одному. Група часткової відповідності становить 80 %, наприклад, *пережити* – to outlive. **Пере-** і **out-** не тотожні за позначуваними відношеннями, але їхні смисли збігаються, бо жити по той бік певної події – те саме, що жити за межами, поза (out) нею. Наприклад, можна сказати, що дехто пережив своїх ровесників, коли він буде жити по той бік проміжку часу, який визначається життям його однолітків, тобто буде жити, коли ровесники будуть мертві. Англіїці під дієсловом to outlive розуміють вижити із (out) норми життя, тобто жити поза (out) тривалістю життя своїх однолітків, що фактично означає те ж саме, що і в українській мові.

Таким чином, і українці, і англіїці мають на увазі однакове обмеження дії в часі, але ставляться до нього по-різному і позначають його через різні типи відношень. Група дієслів смислової невідповідності у цій моделі відсутня.

Таким чином, можна зробити висновок, що в усіх смислових моделях переважає група дієслів смислової відповідності, тобто збіг у плані змісту і незбіг у плані виразу. Це пояснюється різними морфологічними системами дієслів в українській та англійській мовах. Тому дієслів повної відповідності значно менше і група дієслів смислової невідповідності статистично незначна. Все це свідчить про високий ступінь точності при передачі змісту українських префіксованих дієслів в українсько-англійському словнику.

Література

1. Білоноженко, В. М. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Просвіта.
2. Выготский, Л. С. (1982). *Мышление и речь. Проблема общей психологии*, 358. Москва.
3. Гурський, С. О. (1974). Значення і смисл слова. *Іноземна філологія*, 34, 10. Львів.
4. Дудок, Р. І. (2009). *Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках*, 120. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.

5. Мюллер, В. К. (2011). *Великий українсько-англійський словник*. Київ: Арії.
6. Goursky, S. (1975). *The Idiomatic Heart of the English language*. Lviv. 179.
7. Leech, G. N. (1990). *Semantics: The Study of Meaning* (2nd ed.). Penguin Books.
8. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* (1996). New York.

References

1. Bilozhenko, V. M. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi moyi*. Kyiv: Prosvita.
2. Vygotskyi, L. S. (1982). *Myshlenie i rech. Problema obshey psihologyi*, 358. Moskva.
3. Gurskyi, S. O. (1974). *Znachennya i smysl slova. Inozemna filohiia*, 34, 10. Lviv.
4. Dudok, R. I. (2009). *Problema znachennya ta smyslu termina v humanitarnykh naukakh*, 120. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka.
5. Muller, V. K. (2011). *Velykyi ukrayinsko-anhliyskyi slovnyk*. Kyiv: Ariy.
6. Goursky, S. (1975). *The Idiomatic Heart of the English language*, 179. Lviv.
7. Leech, G. N. (1990). *Semantics: The Study of Meaning* (2nd ed.). Penguin Books.
8. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* (1996). New York.